

Spis treści

Wykaz skrótów	6
Wprowadzenie	7
Wstęp	11

ROZDZIAŁ I

Początkowe dzieje Zakonu Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel i lokacja klasztoru w Płońsku	15
--	-----------

1. Początki Zakonu Braci Najświętszej Maryi Panny
z Góry Karmel 15
2. Pierwsze fundacje klasztorów karmelickich
na ziemiach polskich do XV wieku 23
3. Fundacja klasztoru w Płońsku i jego uposażenie 32

ROZDZIAŁ II

Uposażenie klasztoru karmelitów w Płońsku	44
--	-----------

1. Kościół klasztorny i cmentarz przyklasztorny 44
2. Budynek klasztorny ojców karmelitów i inne zabudowania
przynależące do konwentu płońskiego 55
3. Majętność zakonu w świetle zachowanych inwentarzy. . . 63

ROZDZIAŁ III

Funkcjonowanie klasztoru w latach 1417-1864	80
--	-----------

1. Działalność karmelitów do 1779 roku 80
2. Parafia płońska pod zarządem karmelitów
w latach 1779-1864. 97
3. Kasata klasztoru karmelitów w Płońsku w 1864 roku . . . 112

Zakończenie	125
-----------------------	-----

Bibliografia	129
------------------------	-----

Aneks – fotografie	135
------------------------------	-----

Wstęp

W dzieje Kościoła Katolickiego nieustannie i trwale wpisują się losy zakonów. Pełniły i nadal pełnią znaczącą rolę o charakterze duszpasterskim, misyjnym, edukacyjnym, charytatywnym i patriotycznym. Podstawowym jednak zadaniem zakonników, przed którym stają w każdym czasie, jest troska o własne dobro duchowe, a także o dobro wiernych powierzonych ich opiece duszpasterskiej, których prowadzą do najwyższego i ostatecznego celu, jakim jest zbawienie duszy.

Niezwykłe piękną kartę w dziejach Kościoła zapisał Zakon Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel, potocznie nazywany zakonem karmelickim. Powstał on jako odpowiedź na wyzwanie swoich czasów, tj. w okresie wypraw krzyżowych i miał wyraźnie charakter eremicki. Po upadku krucjat Zakon przeniósł się do Europy i zmienił profil swojej działalności na żebraczy. Do Polski zakonnicy przybyli w 1397 roku, kiedy to królowa Jadwiga osadziła ich na Piasku w Krakowie. Pomimo licznych trudności karmelici przetrwali i do dziś prowadzą swoją działalność w naszym kraju.

Przez ponad czterysta lat karmelici prowadzili swoją działalność na Mazowszu, w mieście Płońsku. Warto przyjrzeć się tym dziejom, gdyż stanowią one interesujący przykład wzajemnych relacji między życiem zakonnym a lokalną społecznością, diecezją plocką oraz historią całej Rzeczypospolitej.

Karmelici pozostawali w Płońsku przez dokładnie 447 lat. Był to bardzo długi i znaczący okres w historii miasta. Przez ponad cztery stulecia, losy Płńska, Mazowsza, a od 1526 roku także i całej Rzeczypospolitej miały wpływ na funkcjonowanie tego karmelickiego klasztoru. Równocześnie i sami zakonnicy w istotny sposób oddziaływali na okoliczną ludność, zarówno chrześcijańską, jak i żydowską. Od 1739 roku w płońskim kościele klasztornym

odprawiano nabożeństwa parafialne, a od 1779 roku to już ojcowie karmelici sprawowali opiekę duszpasterską nad parafią płońską. Z tych zadań wywiązywali się wzorowo, co potwierdzają raporty wizytacyjne, które nie odnotowują żadnych uchybień ani zastrzeżeń wobec płońskich zakonników.

Pomimo wielowiekowej obecności karmelitów w Płońsku przez lata brakowało opracowania podejmującego refleksję nad działalnością zakonników w tym mazowieckim mieście.

Długotrwała obecność karmelitów w Płońsku oraz brak jakiegokolwiek monografii poświęconej ich dziejom zadecydowały o podjęciu tego tematu. Celem niniejszej książki jest ukazanie historii klasztoru karmelickiego w Płońsku, od momentu jego fundacji w 1417 roku, aż do kasaty w ramach tzw. „reformy klasztornej” w 1864 roku. Była ona bezwzględna formą represji carskich wobec Kościoła Katolickiego za udzielone przez niego wsparcie powstańcom styczniowym.

Dotychczasowy stan badań nad przeszłością karmelitów w Płońsku wymagał sięgnięcia do materiałów archiwalnych. Do najcenniejszych należą zasoby z Archiwum Polskiej Prowincji Karmelitów w Krakowie na Piasku. Stamtąd pochodzą niezwykle cenne dla ustalenia datacji fundacji karmelu w Płońsku konfirmacje królewskie: Stefana Batorego z 1579 roku i Zygmunta III Wazy z 1592 roku. Niezwykle istotna dla badań najstarszych fundacji karmelickich w Polsce, w tym Płońska, pozostaje kronika o. Aleksandra Koślińskiego zatytułowana *Index foundationum monasteriorum Provinciae Poloniae* pochodząca z 1676 roku. Dla odtworzenia funkcjonowania płońskiego klasztoru, jego struktury personalnej i obecności w życiu prowincji bezcenne pozostają Akta kapituł prowincjonalnych i kapituł definitorów. Na temat płońskiego karmelu informacje znajdują się w następujących księgach: *Akta kapituł prowincjonalnych, sesji definitorów prowincji, kopie pism generała zakonu z lat 1603-1667*; *Liber Provinciae Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ... Continens acta capitularium definitorialia 1690-1736*; *Decretalae provinciae Strictoris*

Observantiae z lat 1700-1846 oraz *Protokoły kapituł prowincjonalnych i posiedzeń definitorów prowincji* z lat 1835-1864. Dla klasztoru płońskiego niezwykle cenne pozostają jedyne zachowane inwentarze z 1681 i 1719 roku. Przy określaniu daty fundacji płońskiego klasztoru niezwykle ważną okazała się konfirmacja papieża Marcina V z 1417 roku odnaleziona w *Bullarium Polonie*.

Duże znaczenie dla ukazania dziejów klasztoru mają materiały przechowywane w Archiwum Diecezji Płockiej. Od 1779 roku karmelici prowadzili parafię płońską i w tych zasobach znajdują się protokoły wizytacji biskupich i dziekańskich. Dokumenty te stanowią również ważne źródło dla dziejów parafii w Płońsku.

Wśród opracowań szczególnie cennych dla niniejszej publikacji należy wymienić dzieło Tadeusza Trajdosa pt. *U zarania karmelitów w Polsce*. Autor opisuje w niej okoliczności fundacji najstarszych klasztorów w Polsce. Praca stanowi kluczowy materiał dla kwestii podjętych w pierwszym rozdziale książki. Nie można zapomnieć o pracy Huberta Komorowskiego pt. *Parafia św. Michała Archaniola w Płońsku*, w której autor przybliży dzieje parafii, koncentrując się zwłaszcza na okresie powojennym. Powyższa praca ma istotne znaczenie dla wątków dotyczących zabudowań należących do karmelitów: klasztoru i kościoła. W tym samym zagadnieniu cennym źródłem informacji jest *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*. Natomiast w kwestii kasaty zakonów kluczowe znaczenie mają dzieła autorstwa Piotra Gacha.

W konstrukcji pracy będzie stosowana metoda analityczno-syntetyczna. Po zaprezentowaniu faktów zawartych w źródłach i ich analizie, zostaną sformułowane wnioski wynikające z przeprowadzonego badania.

Problematyka poruszana w niniejszej książce będzie ukazana w trzech rozdziałach. W pierwszym rozdziale zostanie przedstawiona geneza Zakonu Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel. Dalej będzie omówiona jego reguła, profil pracy i główne zadania, a także etapy w rozwoju tego Zakonu. Następnie wskazane zostaną pierwsze fundacje karmelickie na ziemiach

polskich. Po zaprezentowaniu tych informacji zostanie omówiona fundacja klasztoru w Płońsku. Ważną kwestią będzie próba określenia daty fundacji, osób fundatorów oraz uposażenia klasztoru. W niniejszej publikacji zostanie podjęta próba ustalenia, dlaczego akurat w Płońsku ulokowano zakonników karmelickich. W drugim rozdziale będzie zaprezentowane uposażenie klasztoru w Płońsku. Publikacja przedstawi historię kościoła klasztornego, cmentarza przykościelnego, budynku klasztornego i innych budynków należących do karmelitów. Ponadto niezwykle cenne będzie zaprezentowanie majątności zakonu w świetle XVII i XVIII-wiecznych inwentarzy zakonnych. W ostatnim rozdziale zostanie omówione funkcjonowanie klasztoru w latach 1417-1864. Następnie będą wskazane główne profile pracy karmelitów w okresie ich pobytu w Płońsku, zostanie omówiona struktura personalna konwentu, a także aktywność klasztoru na szczeblu prowincjonalnym i parafialnym. W ostatnim paragrafie publikacja podejmie kwestię kasaty klasztoru w Płońsku. Zostaną przedstawione przyczyny, okoliczności, przebieg i skutki likwidacji płońskiej placówki karmelitów. Kasata klasztoru w Płońsku zostanie ukazana również na szerszym tle kasat innych zakonów karmelickich oraz na tle zakonów skasowanych na terenie diecezji płockiej.

W tym miejscu chciałbym podziękować tym wszystkim, dzięki którym mogła powstać niniejsza praca. Słowa szczególnej wdzięczności kieruję do ks. prof. dr. hab. Waldemara Graczyka, od którego wyszedł pomysł przeprowadzenia pogłębionych badań naukowych nad obecnością karmelitów w Płońsku. Pragnę podziękować Księdzu Profesorowi za szereg merytorycznych wskazówek, odpowiedzi i uwag otrzymanych w trakcie pracy nad niniejszą publikacją.